

Tarm#s #taka gars# ir j# jungini# #sisavinimui: eksperimentinis tyrimas išgalvot# žodži# pakartojimo testu

Krivickait#-Leišien#, Egl#

Tarm#s #taka gars# ir j# jungini# #sisavinimui: eksperimentinis tyrimas išgalvot# žodži# pakartojimo testu

Taikomoji kalbotyra, vol. 14, 2020

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694674428009>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2020.14.10>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Tarmės įtaka garsų ir jų junginių įsisavinimui: eksperimentinis tyrimas išgalvotų žodžių pakartojimo testu

Impact of Dialect on the Acquisition of Sounds and their Clusters: the Results of a Non-word Repetition Test

Eglė Krivickaitė-Leišienė egle.krivickaite-leisiene@vdu.lt
Vytauto Didžiojo universitetas, Lithuania

Taikomoji kalbotyra, vol. 14, 2020

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Publicación: 21 Diciembre 2020

DOI: <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2020.14.10>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694674428009>

Summary: Lietuvių kalbos garsų ir jų junginių įsisavinimas skirtingose amžiaus grupėse aptartas gana išsamiai (žr. Krivickaitė-Leišienė 2018; Krivickaitė 2017; Krivickaitė 2016; Kamandulytė-Merfeldienė 2015; Krivickaitė 2014; Krivickaitė, Dabašinskienė 2013; Garšvienė, Juškienė 2008; Kamandulytė 2006 ir kt.), tačiau nėra duomenų apie skirtinguose etniniuose Lietuvos kraštuose gyvenančių vaikų kalbos ypatybes. Šiuo tyrimu siekiama palyginti 4–5 m. amžiaus vaikų, gyvenančių skirtinguose Lietuvos regionuose, pirmą kartą išgirstų žodžių pakartojimo rezultatus. Tyrimo medžiagai rinkti taikytas lietuvių kalbos išgalvotų žodžių pakartojimo testas. Lyginamasis tyrimas parodė, kad to paties amžiaus vaikai, nesvarbu kuriame Lietuvos regione gyvena ir kokią lietuvių kalbos atmainą girdi aplinkoje, taiko tas pačias universalias žodžių tarimo paprastinimo strategijas. Tyrimo rezultatai leido pastebėti neįžymius skirtumus tarp vaikų grupės iš Kelmės ir vaikų grupės iš Kauno bei jo rajonų testo atsakymų.

Keywords: lietuvių kalbos tarmės, kalbos įsisavinimas, išgalvotų žodžių pakartojimo testas, žodžių tarimo paprastinimo strategijos.

Abstract: The paper aims to analyse and compare children's acquisition of phonotactic patterns in two regional areas in Lithuania: Southern Samogitia and Western High Lithuania. The sample of the study consisted of 48 children: 24 children living in Kelmė (representing the Raseiniškiai subdialect of Southern Samogitian) and 24 children living in Kaunas area (representing the Kauniškiai subdialect of Western High Lithuanian). The data was collected using a non-word repetition test task in Lithuanian. In general, since in Lithuanian dialects vowels differ more than consonants, the pronunciation of vowels serves as one of the main criteria used to define dialects. The main dialect divisions are based on the variants of the stressed diphthongs *uo* and *ie* when they occur in the non-final position in a word. In the Samogitian subdialects, the vowels *uo* and *ie* are pronounced as *uo* and *ie* (for example, *kuoje* [= *koja*] and *diėti* [= *dėti*]); the diphthongs *uo* and *ie* are pronounced as long vowels *ū* and *ė*. The results of the current research have disclosed that some features of the Raseiniškiai subdialect of Southern Samogitian prevail in children's language. For example, instead of the vowel *o*, children employ *uo*: *gel uo ša* [= *gel.ša*], *talab uo sa* [= *stalig.sa*]; instead of the vowel *uo*, they opt for *uo*. *lasm uo ve* [= *lasm.vi*]; and instead of the vowel *ie*, they tend to use *ei*. *šv ei la* [= *šv.la*]. The results of the research also demonstrate that Lithuanian children apply the typical universal strategies of pronunciation simplification, mostly substitution and omission; other strategies, such as consonant assimilation, metathesis, sound migration to another syllable, and sound addition, were much less frequent.

Keywords: Lithuanian dialects, language acquisition, non-word repetition test, pronunciation simplification strategies.

1. Įvadas

Pasak *natūralumo teorijos*, visi gimstame turėdami vienodus fonologinius gebėjimus, tačiau jau nuo pirmųjų gyvenimo metų pradedame taikytis prie gimtosios kalbos, girdimos aplinkoje, ypatybių (Donegan, Stampe 2009). Kiekviena kalba turi jai būdingą žodžių struktūrą (garsų junginius, skiemens struktūrą, žodžių ilgį), kurią vaikai įsisavina, t. y. pereina nuo bendrosios, visiems būdingos, prie specifinės kalbos fonologijos. Taigi kalbos įsisavinimas prasideda nuo gebėjimo pastebėti ir įsiminti aplinkoje dažnai girdimus kalbos garsus: balsius, priebalsius ir jų junginius.

Lietuvių vaikų kalba tyrinėta gana išsamiai (Savickienė [Dabašinskienė] (1999; 2000; 2001; 2003; 2006 ir kt.); Balčiūnienė (2004; 2005; 2009); Kamandulytė [Kamandulytė-Merfeldienė] (2005; 2006; 2007; 2008; 2009 ir kt.) ir kt.), tačiau tarmiškai šnekančių vaikų kalbos ypatybės beveik nėra aptartos. Šiuo tyrimu siekiama išanalizuoti skirtinguose etniniuose Lietuvos regionuose (Žemaitijoje ir Aukštaitijoje) gyvenančių vaikų kalbos fonetikos ypatybes. Vaikų kalbos duomenys *išgalvotų žodžių pakartojimo testu* rinkti Kelmės miesto darželiuose (pietų žemaičiai raseiniškiai) ir Kauno miesto bei rajono (Garliavos, Rumšiškių) darželiuose (vakarų aukštaičiai kauniškiai).

Žemaičių tarmė, kaip teigiama, labiausiai nutolusi nuo bendrinės kalbos, o aukštaičių tarmė, vakarų aukštaičių kauniškių patarmė – mažiausiai skiriasi nuo norminio kalbos varianto, todėl pasirinkta kaip kontrolinė tiriamųjų grupė.

Lietuviški *išgalvoti žodžiai* sudaryti laikantis lietuvių kalbos fonotaktikos dėsnų, t. y. kurti atsižvelgiant į lietuvių kalbos žodžių struktūros ypatybes: naudotos tik tokios fonemos, jų junginiai ir žodžių struktūros, kurios dažnai pasitaiko lietuvių kalbos žodžiuose.

2. Kalbos raida. Garsų, jų junginių ir pirmųjų žodžių įsisavinimas

Natūralus žmogaus gebėjimas suvokti kalbos garsų sistemą, ištarti jų junginius bei įveikti sunkumus, su kuriais susiduriama suvokiant ir tartant garsus, aiškinamas *natūraliosios fonologijos*¹ principais.

Natūralumas kalboje reiškia kognityviškai paprastą, lengvai ištariamą ir suvokiamą, todėl dažnai vartojamą kalbos formą. Natūralumo teorijos atstovai teigia, kad vaikų kalboje pirmiausia atsiranda universalieji ir dažniausiai vartojami (mažiausiai žymėtieji) garsai, jų junginiai ir žodžių struktūros, todėl įsisavindami kalbą vaikai dažniau klysta vartodami žymėtas formas, o mažiau natūralius kalbos elementus dažnai keičia natūralesniais, vaikams įprastesniais ir / ar lengviau ištariamais (Dressler 1993; Dressler et al. 2001; Marecka, Dziubalska-Kołaczyk 2014; Dziubalska-Kołaczyk 2015).

Teigiama, kad lengviau suvokti žemutinio pakilimo balsius (*a*, *e*) nei aukštutinio (*u*, *i*). Žemutinio pakilimo balsiai yra šiek tiek ilgesni, intensyvesni negu aukštutinio pakilimo, todėl jie yra lengviau atpažįstami

ir geriau girdimi. Dėl balso stygų veiklos sudėtingiau aiškiai ištarti skardžiuosius sprogstamuosius priebalsius nei dusliuosius. Kiekvienas garsas ar garsų eilė gali būti klasifikuojami atsižvelgiant į jų suvokimo ir tarimo sudėtingumą. Pavyzdžiui, sklandusis . priebalsis yra vienas iš balsingiausių priebalsių, todėl žodyje yra geriau girdimas, tačiau sudėtingos artikuliacijos, todėl sunkiau ištariamas (Marecka, Dziubalska-Kończak 2014).

Žodžiuose esantys panašių artikuliacinių požymių garsai veikia vienas kitą. Dažniausiai garsai, kurių ypatybės yra ryškesnės, asimiliuoja šalia esančius ne tokias ryškias ypatybes turinčius garsus. Lietuvių kalboje duslieji priebalsiai prieš skardžiuosius suskardėja, pavyzdžiui, žodis .. *girsti* ištariamas [i.girsti], arba tariant šalia esančius . ir . priebalsius, jie suliejami ir girdimas vienas ne visada aiškus garsas: *išseko* ištariamas [i(šs)eko]; anglų kalbos žodžiuose balsiai, esantys prieš nosininius priebalsius, ištariami su nosininiu atspalviu: *brand* [br#nd], *sang* [s#ŋg]. Šie ir kiti panašūs procesai vyksta todėl, kad kiekvienos kalbos fonologinė sistema yra formuojama pagal ją vartojančių žmonių natūralius garsų junginių ištartimo gebėjimus. Tai natūralus atsakas į fonetinius sunkumus (Dziubalska-Kończak 2007; Donegan, Stampe 2009).

Taigi kalbos pokyčiai vyksta natūraliai, t. y. pirmiau įsisavinami lengviausi, dažniausiai girdimi, vėliau – rečiau kalboje pasitaikantys elementai. Pavyzdžiui, pirmiausia taria CV² struktūros skiemenys, nes ištarti priebalsį i2 balsį reikia mažiau pastangų nei ištarti priebalsių samplaiką. CV garsų junginys yra universali, nežymėta ir natūrali skiemens struktūra. Žymėtumas atsiranda su kiekvienu papildomu priebalsiu (CCV, CVC ir pan.). Vaikams ir suaugusiesiems lengviau įsisavinti ir / ar ištarti trumpesnes kalbos struktūras, todėl junginys priebalsis-balsis įvairiose kalbose pasitaiko kur kas dažniau nei priebalsis-priebalsis-balsis. Priebalsių samplaikos, susidedančios daugiau nei iš dviejų priebalsių, žodžiuose taip pat pasitaiko retai, nes ištarti trijų ar daugiau priebalsių samplaiką reikalauja žymiai daugiau pastangų nei du priebalsius. Kalbų įsisavinimo tyrimai rodo, kad vaikai pirmiausia pradeda tarti tas priebalsių samplaikas, kurios dažniausiai pasitaiko aplinkoje girdimos kalbos žodžiuose (žr. Dressler, Dziubalska-Kończak 2006; Dziubalska-Kończak 2015).

Natūralu, kad mažiems vaikams sunku ištarti kai kuriuos specifinius kalbos garsų junginius, todėl jie dažniausiai paprastinami ir ištariami taip, kaip yra lengviau ir patogiau. Sudėtingų ar neįprastų garsų ir jų junginių tarimą vaikai pakeičia lengvesnės arba labiau įprastos artikuliacijos garsais, dažnai praleidžia sudėtingos artikuliacijos garsus. Šie fonologiniai procesai rodo kalbos fonotaktikos dėsnų įsisavinimo kelią, o netiksliai ištarti žodžiai, dar neatitinkantys „tikrojo“ žodžio, vadinami *klaidomis*. Netiksliai vaikų ištartos žodžių formos yra laikomos natūraliu fonologiniu procesu, motyvuotu fiziologijos. Vaikai mokosi suderinti kalbos padargų veiklą ir sieti artikuliaciją su girdimais garsais (Dziubalska-Kończak 2007).

3. Žodžių tarimo paprastinimo tendencijos

Žinoma, kad čiaušėjimo laikotarpiu vaikų ištarti pirmieji žodžiai – keletą kartų pakartoti CV struktūros skiemenys: *ma-ma*, *te-te* ir kt. Šiek tiek vėliau pasirodo įvairesni žodžiai, sudaryti iš lengvos artikuliacijos priebalsių ir balsių. Kai vaikas jau moka ištarti apie 50 žodžių, pasiekama kita stadija – pradedami tarti sudėtingesnės struktūros žodžiai, vaikų kalboje pradeda vykti įvairūs fonologiniai procesai, dar vadinami „klaidomis“ (Dodd et al. 2003; Zanolini et al. 2012).

Nustatytos universalios, visoms kalboms būdingos, žodžių tarimo paprastinimo strategijos:

- sunkesnės artikuliacijos garsai pakeičiami lengvesnės artikuliacijos garsais;
- garsai sukeičiami vietomis (metatezė);
- praleidžiami pavieniai garsai arba visas skienuo;
- garsas iš vieno žodžio skiemens perkeliamas į kitą skiemenį;
- tolimoji asimiliacija (McLeod 2001; Velleman, Vihman 2007; Harley 2010; Zanolini et al. 2012).

Tik pradėjus tarti šiek tiek sudėtingesnės struktūros žodžius, vaikams būdinga **sunkesnės artikuliacijos garsus keisti lengvesnės artikuliacijos** arba labiau įprastais garsais. Pavyzdžiui, . priebalsio artikuliacija sudėtinga, todėl vietoje *erelis* vaikas ištars .. *elis*, vietoje *šarka* pasakys *ša* . *ka* ir pan. Dažniausiai keičiama panašios artikuliacijos priebalsiais, pavyzdžiui, sprogtamieji keičiami kitais sprogtamaisiais: . keičiamas *t*, *d* keičiamas *g*, *p* keičiamas ., sklandieji priebalsiai keičiami kitais sklandžiaisiais – . dažniausiai keičiamas . arba . (Goldstein, Cintron, 2001; Lleo, Prinz 1996; Zanolini et al. 2012). Pradedantiesiems kalbėtojams sunku ištarti *f*, *z*, *s*, *v* priebalsius, ypač jei jie yra žodžio pradžioje. Juos vaikai keičia artimos artikuliacijos sprogtamaisiais garsais: lūpinis dantinis . keičiamas abilūpiniu ., liežuvio priešakinis dantinis *s* – kitu liežuvio priešakiniu dantiniu ., lūpinis dantinis *v* – abilūpiniu .. Sprogtamieji paprastai įsisavinami anksčiau nei sklandūs . ar pučiamasis . priebalsiai (Small 1999).

Garso praleidimas laikomas viena iš dažniausių žodžių tarimo paprastinimo strategijų. Dažniausiai praleidžiamas vienas iš priebalsių samplaikos dėmenų (McLeod et al. 2001). Lietuvių vaikų kalbos tyrimas parodė, kad vieną iš priebalsių samplaikos dėmenų vaikai praleidžia tiek žodžio pradžioje, pavyzdžiui: *svogūnas* ištaria *sogūnas*, tiek žodžio viduryje, pavyzdžiui: *balandis* ištaria *baladis*, *česnakas* ištaria *senakas*. Matyti, kad vaikai linkę tarti CV struktūros skiemenis (Garšvienė, Juškienė 2008).

Teigiama, kad skiemens struktūros paprastinimas, kai praleidžiamas vienas dėmuo, yra būdingesnis ankstyvajai fonologijos įsisavinimo stadijai, t. y. jaunesnio amžiaus vaikams, o vieno garso keitimas kitu – vėlesnei fonologijos įsisavinimo stadijai, t. y. vyresniems vaikams (Zanolini et al. 2012). Mažų vaikų kalboje viename žodyje gali pasitaikyti kelios žodžio tarimo paprastinimo strategijos.

Kalbant apie garso ar skiemens praleidimą, dažnai minima kirčio įtaka. Dažniausiai praleidžiamas skiemo, kuris eina prieš kirčiuotą skiemenį, pavyzdžiui, *česnakas* gali būti ištartas *snakas*, *telefonas* gali būti ištartas *tefonas* ir pan.

Vaikai taip pat linkę įterpti balsį tarp priebalsių. Tokiu atveju pakeičiama skiemens struktūra, pavyzdžiui, anglakalbiai vaikai žodyje *plate* [pleit] (liet. *lėkštė*) įterpia balsį ir ištaria [paleit]. Dažniausiai įterpiami nežymėtieji garsai. Lietuvių kalbos tyrimai atskleidė įdomius rezultatus: lietuviai vaikai linkę įterpti žymėtąjį garsą – prie priebalsio ir priebalsių junginio prijungti dar vieną priebalsį, pavyzdžiui: žodį *herbas* ištaria *serb . as*, *gatvė* ištaria .. *atvė* (Garšvienė, Juškienė 2008; Krivickaitė, Dabašinskienė 2013). Iš pavyzdžių matyti, kad vaikai įterpia žodyje jau esantį priebalsį ir žodžio tarimas tampa dar sudėtingesnis.

Neretai pasitaiko, kad vaikai žodyje **sukeičia garsų vietas**, pavyzdžiui: *dabar* gali ištarti *bada*, *motociklas* ištarti *mocotiklas*, *begemotas* ištarti *gebemotas* ir pan. (Garšvienė, Juškienė 2008) ³.

Tolimoji asimiliacija – asimiliuojami artimuose skiemenyse esantys priebalsiai. Dažniausiai visi žodyje esantys priebalsiai suderinami pagal artikuliacijos vietą. Pavyzdžiui, žodyje *skanumėlis* abilūpinį . asimiliavo liežuvio priešakinis alveolinis . priebalsis ir vaikas ištare *skanulėlis* (Krivickaitė, Dabašinskienė 2013). Pastebėta, kad dažnai asimiliuojami tie garsai, kuriuos vaikams sunku ištarti: priebalsiai *l*, *r*, *v*, *h* (Savinainen-Makkonen 2013).

Ne visada lengva tiksliai nustatyti, koks procesas tariant žodį vyko. Norint išsiaiškinti netiksliai ištarto žodžio ištartimo priežastis, siūloma išanalizuoti daugiau to paties vaiko netiksliai ištartų žodžių, kad būtų galima pastebėti, kokie fonologiniai procesai būdingi jo kalbai (Small 1999: 213).

Mokslininkai yra nustatę penkis daugiaskiemenių žodžių įsisavinimo stadijas (James et al. 2008):

- 1 stadija. 1;00–2;3 amžius. Žodyje tariami kirčiuoti skiemenys, dažniausiai išlaikomas skiemenų skaičius žodyje.
- 2 stadija. 2;4–3;11 amžius. Išlaikomas žodžio ilgis (skiemenų skaičius žodyje), tačiau neišlaikoma skiemens struktūra – dažnai praleidžiamas vienas iš priebalsių samplaikos dėmenų ir paskutinis priebalsis CVC skiemenyje.
- 3 stadija. 4;6–6;11 amžius. Išlaikoma žodžio ir skiemens struktūra: dažnas garsų keitimas ir asimiliacija.
- 4 stadija. 7;00–10;11 amžius. Ištariami visi skiemenys ir garsai, gali pasitaikyti panašios ypatybės turinčių priebalsių sukeitimo.
- 5 stadija. 11 metų ir daugiau. Kalba kaip suaugusiųjų.

Vaikų kalbos įsisavinimui svarbu aplinkos kalbos specifiskumas, fonologinės analizės gebėjimai bei artikuliacinio aparato vystymasis. Aptarti fonologiniai procesai (garsų praleidimas, jų pakeitimas kitais ir kt.) dar yra vadinami natūraliais universaliais kalbos vystymosi procesais, nes būdingi visiems vaikams įsisavinant ar mokantis kalbos: ir tipinės kalbos raidos vaikams, ir turintiesiems kalbos sutrikimų.

4. Tarmė ir kalbos įsisavinimas

Tarmiškai kalbančių Lietuvos vaikų kalbos ypatybės nėra išsamiai tyrinėtos. I. Balčiūnienė (2010) yra atlikusi ir aprašiusi vienos lietuvių šeimos, kurioje buvo kalbama ir gimtąja tėvų tarme, ir bendrine kalba, kalbinio bei komunikacinio modelio tyrimą. Pirmaisiais vaiko gyvenimo metais šeima gyveno šiaurės Lietuvos regione, todėl su vaiku, kaip ir su kitais šeimos nariais, buvo bendraujama tik gimtąja rytų aukštaičių tarmės šiaurės panevėžiškių patarme; vėliau, vaikui sulaukus vienerių, šeima persikėlė gyventi į Kauną, tėvai su dukra pradėjo kalbėti bendrine lietuvių kalba, o tarpusavyje ir toliau bendravo tarme.

Šis tyrimas leido nustatyti, kad tėvams nusprendus mokyti vaiką kalbėti bendrine kalba ir nuosekliai laikantis šio sprendimo, gramatinė ir fonetinė tarmės sistema vaiko kalboje pradėjo sparčiai nykti. Ankstyviausiu analizuotu laikotarpiu (1;8) vaiko kalboje tarminių ypatybių turintys žodžiai sudarė apie 20 proc. visų pasakymų, vėliau jų vis mažėjo: nuo 2;0 amžiaus liko apie 2 proc., o nuo 2;3 amžiaus tarminių ypatybių turintys žodžiai sudarė mažiau kaip 1 proc. pasakymų (Balčiūnienė 2010: 243–245).

Craig, Washington (2004) nustatė tarmės ypatybių kitimą kalboje vaikams pradėjus lankyti mokyklą. Buvo ištirta 400 priešmokyklinio amžiaus ir pirmos klasės mokinių, šnekančių amerikiečių afrikiečių anglų kalba (AAE) ⁴. Nustatyta, kad tarmės vartojimas reikšmingai pasikeičia pereinant iš darželio į mokyklą: „tarmės tankumas“ ⁵ pirmoje klasėje sumažėjo ir išliko stabilus tolesnėse klasėse. Šis tyrimas taip pat leido pastebėti, kad vaikai, kurių kalboje „tarmės tankumas“ buvo didesnis, skaitymo ir žodyno užduotis atliko prasčiau nei bendraamžiai, kurių „tarmės tankumas“ buvo mažesnis.

Amerikiečių afrikiečių (AA) ilgalaikis 5–6 m. amžiaus vaikų kalbos tyrimas parodė, kad tarmės vartojimas neturi reikšmingos įtakos bendrajam vaikų kalbinių ir komunikacinių gebėjimų vystymuisi. Gauti įdomūs skaitymo ir tarmės vartojimo sąveikos rezultatai: vaikų, kurie daug skaitė, kalboje ilgainiui vis mažėjo tarminių ypatybių; vaikams, kurių kalboje vyravo tarminių ypatybių turintys žodžiai, sunkiau sekėsi mokytis skaityti (Washington et al. 2018).

Kiti lyginamųjų tyrimų rezultatai parodė, kad tarmiškai kalbantys vaikai dažnai susiduria su fonologinių užduočių ir teksto suvokimo sunkumais, daro daugiau rašybos klaidų nei tarme nešnekantys bendraamžiai (Charity, Scarborough, Griffin 2004; Terry et al. 2016).

Goldsten, Iglesias (2001) pabrėžia, kad specialistams (logopedams) vertinant vaiko kalbos raidą svarbu žinoti tos tarmės, kurios aplinkoje vaikas auga, ypatybes. Atlikto lyginamojo tyrimo rezultatai atskleidė įdomius rezultatus: kai vaikų, kuriems buvo nustatytas žymus kalbos neišsivystymas, kalboje tarminių ypatybių turintys žodžiai nebuvo laikomi klaida, jų kalba atitiko vidutinį kalbos neišsivystymą; kai vaikų, kuriems buvo nustatytas vidutinis kalbos neišsivystymas, tarminės ypatybės taip pat nebuvo laikomos klaida, jų kalba atitiko bendraamžių tipinės kalbos raidą (Wasing, Craig 1992). Kitų mokslininkų atlikti

panašūs lyginamieji tyrimai rodo tokius pat rezultatus – jei tarmės ypatybės nėra laikomos kalbos klaidomis, diagnostinių testų rezultatai gali skirtis (Cole, Taylor 1990; Wasing Craig 1992).

5. Lietuvių kalbos tarmių ypatybės: pietų žemaičiai raseiniškiai vs. vakarų aukštaičiai kauniškiai

Tarmės viena nuo kitos ir nuo bendrinės kalbos skiriasi savo žodynu (turi kitokių žodžių), fonetika (kitaip tariaami garsai arba jie pakeičiami kitais), morfologija (nevienodai sudaromi ir kaitomi žodžiai) ir sintakse (kitokia sakinių konstrukcija) (Zinkevičius 2006). Iki šių dienų kalbotyros darbuose skiriamos dvi pagrindinės tarmės – aukštaičiai ir žemaičiai. Jos pagal tam tikras ypatybes skirstomos į smulkesnes patarmes, o šios skirstomos dar smulkiau – į šnektas. Šioje dalyje bus paminėti pagrindiniai fonetiniai pietų žemaičių raseiniškių ir vakarų aukštaičių kauniškių ypatumai.

Kalbant apie Žemaitijos regioną, visų pirma pabrėžtinas kalbinis jo išskirtinumas. Žemaičių dialektas labiausiai nutolęs nuo bendrinės kalbos ir aukštaičių tarmės, todėl kalbiniai pokyčiai ypač pastebimi (Kliukienė 2013). Pagrindinis skiriamasis aukštaičių ir žemaičių požymis – dvibalsių *uo, ie* tarimas. Aukštaičiai tuos garsus išlaiko sveikus, o žemaičiai pagal vietovę gali tarti *u, i* (pietų žemaičiai); *ou, ei*, (šiaurės žemaičiai); *., e#*. (vakarų žemaičiai) (Bacevičiūtė et al. 2004).

Kitos išskiriamos pietų žemaičių fonetikos ypatybės:

- žodžio kamienne ir nekirčiuotoje galūnėje vietoje *ą, ę, ū, į* tariama *en, un* (rečiau *un, in*), nekirčiuotoje galūnėje vietoje *ą, ę, ū, į* tariaami trumpieji *a, e, i, u*;
- dvibalsinami kamieno ir kirčiuotoje galūnėje esantys *o* ir *ė*: *kuoja* (= *koja*), *palie* (= *pelė*);
- kirčiuotoje galūnėje *o* ir *ė* tariaami *a* ir *i*: *saka* (= *sako*), *raši* (= *rašė*);
- raseiniškiai nekirčiuotoje galūnėje netaria trumpojo balsio: *virs* (= *vyras*), *piens* (= *pienas*);
- žodžio pradžioje *e, ei* dažnai tariaami *a, ai*: *ažers* (= *ežeras*), *aiti* (= *eiti*);
- apie Raseinius būdinga žodžio pradžioje, kuris prasideda balsiu, pridėti *v*: *vuors* (= *oras*), *vurvs* (= *urvas*) (Bacevičiūtė et al. 2004).

Mokslininkų atliktas tyrimas atskleidė, kad žemaitiškai ne tik kalbama, bet ir rašoma: „mokiniai rašo žinutes žemaitiškai: dažnai ne tik jaunimas ar vidutinio amžiaus žmonės, ypač bendraudami telefono žinutėmis, vartoja vadinamąjį žemaičių raštą (greičiau žodžius ir jų žemaitiškas formas), bet ir auklėtiniai mokytojui rašo žinutes žemaitiškai: *apie žinutes aš pasakysiu, įdomiai, kadangi čia ne taip seniai, aš čia su futbolu biškį esu susidėjęs. Rašo man žemaitiškai ir viskas: „Muokytuoju! Vo kelinta valonda“... taip rašo: „žaidam“* (Salantai, mokytojas, 68 m.).“ (Kliukienė 2013: 94).

Kalbant apie mažų, mokyklos dar nelankančių vaikų santykį su tarme, to paties sociolingvistinio tyrimo apklausos metu darželio pedagogė teigė,

kad „daugelis jos auklėtinių jaunų tėvelių taip pat kalba bendrine kalba, na, o jų vaikai skatinami išlaikyti žemaitiškas tradicijas ir kalbą tik per įvairias šventes ir specialias etninio švietimo valandėles. Ji sako, kad Kretingoje sunku rasti *žemaičių perliuką*, vaiką, kuris žemaitiškai laisvai kalbėtų ir kuris galėtų pasakoti, deklamuoti tarmiškai.“ (Kliukienė 2013: 101).

Vakarų aukštaičiai kauniškiai mažiausiai skiriasi nuo norminio kalbos varianto. Vakarų aukštaičių kauniškių patarmė pavadinta pagal į jos plotą įeinantį Kauno miestą. Tai mokslininkų dirbtinai sugalvotas pavadinimas ir daugiausiai vartojamas moksliniuose arba mokslo populiarinimo darbuose (Bacevičiūtė et al. 2005). Tai pat vakarų aukštaičiai kauniškiai dažnai vadinami *suvalkiečiais*, nes didžioji jų ploto dalis prieš Pirmąjį pasaulinį karą priklausė Suvalkų gubernijai. Šis terminas nėra visai tikslus, nes į minėtą guberniją įėjo ir dalis pietų aukštaičių ploto, tačiau patys kauniškių patarmei priskiriami žmonės dažnai linkę save vadinti suvalkiečiais. Tai patvirtina sociolingvistinių projektų metu vykdytų apklausų duomenys: „paklausti apie savo regioninę tapatybę, visi Kaune gyvenantys respondentai teigia esantys suvalkiečiai“ (Dabašinskienė, Dagilytė 2013: 110). Tas pats tyrimas parodė, kad „Kaune gyvenantys respondentai moka kalbėti tarmiškai, tačiau dažniau bendrauja bendrine kalba – tai lemia Kauno mieste vyraujanti kitokia kalbinė aplinka“ (Dabašinskienė, Dagilytė 2013: 111).

Pagrindinės vakarų aukštaičių kauniškių fonetikos ypatybės:

- vakarų aukštaičiai dvigarsius am, en, em, en ir balsius ą, ę išlaiko sveikus ir taria kaip bendrinėje kalboje;
- žodžio pradžioje prieš užpakalinius balsius prideda v, prieš priešakinius – j: vuoga (= uoga), jira (= yra);
- trumpų žodžių paskutiniai priebalsiai netariami: i (= ir), vė (= vėl), da (= dar);
- veiksmazodžių bendraties priesagose -enti, -inti vietoje en, in gali tarti ilguosius e-, i-: gi·ve·t (= gyventi);
- veiksmazodžių bendratys sutrumpėjusios, tariamos be balsio i: eit (= eiti) (Bacevičiūtė et al. 2004; Bacevičiūtė et al 2005).

6. Duomenų rinkimo metodika. Išgalvotų žodžių pakartojimo testas

Išgalvotų žodžių pakartojimo testas laikomas eksperimentinio metodo užduotimi, kada reikalingi kalbos pavyzdžiai renkami vaikams kartojant išgalvotus žodžius. Išgalvotu žodžiu vadinama fonologinė garsų eilė, atitinkanti konkrečios kalbos fonotaktikos dėsnius, tačiau neturinti jokios reikšmės. Tai greitai ir nesudėtingai atliekamas testas, skirtas patikrinti vaiko gebėjimus ištarti tam tikrus garsus ir išlaikyti žodžio struktūrą.

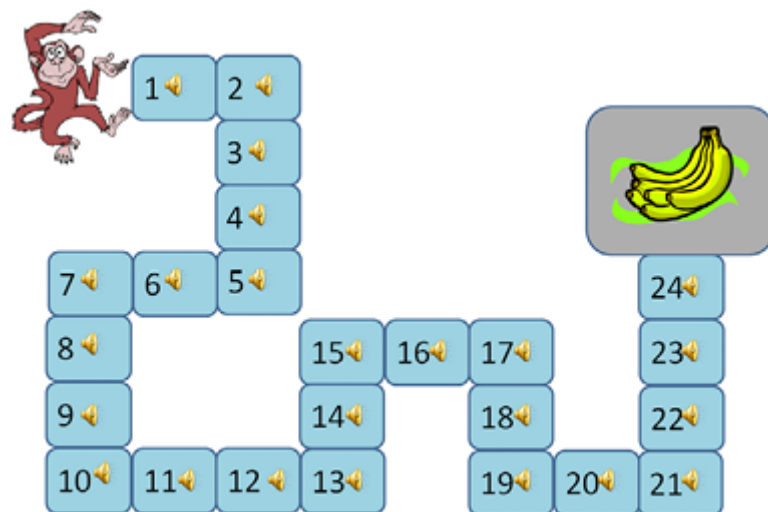
Lietuviškas *išgalvotų žodžių pakartojimo testas* kurtas E. Krivickaitės ir I. Dabašinskienės (2013) pritaikius bendrą metodiką, sudarytą su užsienio šalių mokslininkais dalyvaujant tarptautiniame COST projekte

IS0804 „Kalbos sutrikimai daugiakalbėje visuomenėje: kalbiniai modeliai ir būdai juos nustatyti“ (angl. *Language Impairment in a Multilingual society: Linguistics Patterns and the Road to Assessment*) (2011–2013 m.). Kuriant lietuviškus išgalvotus žodžius (žr. 1 lentelę), pagal bendrąsias testo metodologijos rekomendacijas atsižvelgta į šiuos pagrindinius aspektus:

- 1) žodžio ilgį (skiemėnų skaičių žodyje);
- 2) skiemens struktūrą (CV vs. CCV);
- 3) lietuvių kalbos žodžių struktūros ypatybes, t. y. naudoti tik tokie garsai ir jų junginiai bei žodžių struktūros, kurios galimos ir yra dažniausios lietuvių kalbos žodžiuose;
- 4) tiriamųjų amžių (dėl (ne)gebėjimo ištarti tam tikrus garsus);
- 5) stengiasi, kad išgalvoti žodžiai nebūtų panašūs ar nekeltų asociacijų su jokia lietuvišku žodžiu;

Kuriant žodžius nebuvo atsižvelgta į tam tikras lietuvių kalbos ypatybes, pavyzdžiui, kirčiavimo dėsninumus, balsių ilgį, priebalsių minkštumą / kietumą ir kt.

Duomenų rinkimas. Tyrėjas supažindina vaiką su pagrindiniu žaidimo veikėju – beždžionėle (žr. 1 paveikslą), kuri norėdama gauti bananų turi atlikti užduotis. Vaikui pasiūloma padėti beždžionėlei įveikti užduotis. Kiekviename žingsnyje vaikas išgirsta įrašytą išgalvotą žodį, kurį turi pakartoti. Visas pokalbis įrašomas diktofonu – taip netikslūs atsakymai nėra fiksuojami vaiko akivaizdoje. Vaikams ši užduotis patinka, nes yra žaisminga, linksmą ir trumpą (trunka tik 3–4 min.).

1 paveikslas

Išgalvotų žodžių testo vaizdinė priemonė

1 lentelė
Lietuviški išgalvoti žodžiai

2 skiemenys	3 skiemenys	4 skiemenys
Ke.mu	Ge.lo.ša	Su.le.ri.tė
Do.ja	Ši.ru.ta	Ža.de.vi.na
Ski.mo	Šku.li.nė	Sna.li.di.na
Šve.la	Ple.mu.ta	Spi.ra.tu.ša
Ga.prė	Ma.spu.lė	Ni.spa.ri.ma
Gi.tva	La.smu.vi	Ma.gvu.no.lė
Srin.to	Spa.de.ki	Sta.li.go.sa
Kle.sta	Pa.sva.pi	Go.sa.klu.ni

Pastaba: taškais atskirti skiemenys

Šiuo tyrimu siekiama palyginti ketverių–penkerių metų vaikų, lankančių Kelmės ir Kauno darželius, išgalvotų žodžių pakartojimo testo rezultatus. Manoma, kad vaikų, augančių skirtingoje kalbinėje aplinkoje, tyrimo rezultatai skirsis, atspindės ryškiausios tarmių fonetinės ypatybės.

Lyginamąjį tyrimą, taikant *išgalvotų žodžių pakartojimo testą*, sudarė 48 tiriamųjų kalbos duomenys:

- 24 vaikai (4;00–5;11 amžiaus) iš Kauno miesto ir jo rajono darželių (vakarų aukštaičių kauniškių tarmė);
- 24 vaikai (4;00–5;11 amžiaus) iš Kelmės darželių (pietų žemaičių raseiniškių tarmė) ⁶.

7. Tyrimo rezultatai

Šis lyginamasis tyrimas parodė, kad to paties amžiaus vaikai, nesvarbu kuriame Lietuvos regione gyvena ir kokią tarmę aplinkoje girdi, taiko tas pačias pagrindines universalias žodžių tarimo paprastinimo strategijas. Dažniausia vaikai vienus garsus keitė kitais, jiems tuo metu patogiau / lengviau artikuliuojamais garsais. Mažiau rasta garsų neištarimo, pridėjimo pavyzdžių. Nustatyta vos po keletą tolimosios asimiliacijos, metatezės ir garsų perkėlimo iš vieno skiemens į kitą skiemenį atvejų.

Keitimas. Tai dažniausiai pasitaikanti žodžių paprastinimo strategija vaikų kalboje, nes išmoktą garsą kur kas sunkiau ištarti žodyje nei atskirai vieną ar skiemenyje (Velleman, Vihman 2007). Lietuvių mokslininkų atlikto eksperimentinio tyrimo rezultatai tai patvirtina: priešmokyklinio amžiaus vaikai pavienius garsus tarė lengvai, tačiau žodžiuose tuos pačius garsus jau keitė kitais (Garšvienė, Juškienė 2008). Tariant žodžius kalbos padargai turi greitai ir tiksliai judėti, atsirasti tinkamoje pozicijoje. Kiti žodyje esantys garsai taip pat šiek tiek veikia vienas kito akustines ypatybes, todėl vaikai, kurių foneminė klausla dar nėra visiškai išlavėjusi, gali neatskirti ir supainioti panašiai skambančius garsus.

Šiame tekste lyginamojo tyrimo rezultatai parodė, kad ketverių–penkerių metų vaikai, kartodami pirmą kartą išgirstą žodį, keitė ir balsius,

ir priebalsius, taip pat nustatyti nežymūs skirtumai tarp Kelmės ir Kauno tiriamųjų testo atsakymų.

Balsių keitimas. Nustatyta, kad tyrime dalyvavusiems vaikams balsius, esančius išgalvotuose žodžiuose, tiksliai pakartoti nebuvo sunku. Balsių artikuliacija nėra sudėtinga, tačiau pasitaikė keletas netikslaus balsių pakartojimo atvejų.

Žodžio pabaigoje balsis . keistas .. Tokių atvejų rasta ir vaikų iš Kelmės (21 atvejis), ir vaikų iš Kauno atsakymuose (27 atvejai): *gapr.* (= *gapr.*), *sulerit.* (= *sulerit.*), *maskul.* (= *maskul.*). Taip pat pastebėta, kad keletas vaikų iš Kelmės žodžio gale esantį . keitė balsiu . (3 atvejai), dvibalsiu *ie* (1 atvejis): *škulin ie* (= *škulin.*), *maspul.* (= *maspul.*).

Vaikų iš Kelmės atsakymuose rasti keli pavyzdžiai, kai žodžio gale balsis . keistas *ei* (1 atvejis), o balsis . keistas . (2 atvejai): *gošaklunei* (= *gosakluni*); *doji.* (= *doja*).

Rasta žodžio gale esančio . keitimo *uo* pavyzdžių (Kelmės vaikų atsakymuose rasti 2 atvejai, Kauno – 1): *kemuo*, *kiemuo.* (= *kemu*).

Lyginamasis tyrimas parodė, kad vaikai iš Kelmės linkę keisti balsius žodžio viduryje. Rasti pavyzdžiai leido nustatyti tam tikrus dėsningumus:

- dažniausiai o keistas uo (16 atvejų): geluoša (= geloša), duoja (= doja), staliguosa (= staligosa), guosakluni (= gosakluni);
- tai pat e keistas ie (4 atvejai): kiemuo (= kemu); piemuta (= plemuta), šviela (= švela);
- kartą u keistas uo: spiratuoša (= spiratuša).

Priebalsių keitimas. Priebalsio keitimo atvejų rasta tiek Kelmės vaikų (78 atvejai), tiek Kauno vaikų (43 atvejai) atsakymuose. Tiriamieji priebalsius vienus kitais dažniausiai keitė pagal oro skverbimosi būdą: pučiamieji keisti pučiamaisiais, sprogstamieji keisti sprogstamaisiais, sklandieji dažniausiai keisti sklandžiaisiais, rečiau – sprogstamaisiais.

Pučiamieji priebalsiai. Tiriamieji priebalsį . keitė priebalsiu . (Kelmės – 28 atvejai; Kauno – 1): *gelo.* .. (= *gelo.*), . *iluta* (= . *iruta*), . *vela* (= . *vela*), . *kulinė* (= . *kulinė*). Matyti ryškus skirtumas tarp Kelmės ir Kauno miestų vaikų testo rezultatų: vaikai iš Kelmės kur kas dažniau vietoje š tarė . priebalsį.

Rečiau . keistas . priebalsiu (Kelmės grupėje – 5 atvejai; Kauno – 3): . *kimo* (= . *kimo*), *staligo.* .. (= *staligo.*). Matyti, kad priebalsį . 4–5 m. amžiaus tiriamieji iš Kelmės ir Kauno išgalvotuose žodžiuose taria panašiai tiksliai.

Taip pat tiriamieji iš Kelmės priebalsį . keitė priebalsiu . (7 atvejai): *zadevina.* (= *žadevina*).

Sprogstamieji priebalsiai. Tyrimo rezultatai leido pastebėti, kad iš sprogstamųjų priebalsių dažniausiai keistas duslusis . (Kelmės grupėje – 18 atvejų; Kauno – 22).

Duslusis . keistas dusliuoju . (Kelmės grupėje 14 atvejų; Kauno – 8 atvejų): *pasva.* .. (= *pavapi*), *ga . le*, *ga . re.* (= *ga . rė*), *mas . ule.* (= *mas . ulė*). Pastebėta, kad tiriamieji dažnai vietoje *pasvapi* tarė *pasvati* (Kelmės – 9; Kauno – 6).

Duslusis *p* keistas dusliuoju *k* (Kelmės grupėje 3 atvejai; Kauno – 12). Visi atvejai nustatyti kartojant vieną išgalvotą žodį: *mas . ulė . = mas . ulė*.

Duslusis . rečiau keistas skardžiuoju . (Kelmės grupėje 5 atvejai; Kauno – 1): *ga . rė (= ga . rė)*, . *lemuta (= . lemuta)*. Matyti, kad skardžiuoju . vaikai keitė tik priebalsių samplaikoje.

Tiriamieji duslų priebalsį . keitė skardžiuoju priebalsiu . (Kauno grupėje 4 atvejai) tik žodžio pradžioje: . *emu (. . emu)* . *lesta (. . lesta)*. Tiriamieji iš Kelmės keitė dusliuoju priebalsiu .: *spade .. (= spade ..)* (3 atvejai).

Rečiau keisti skardieji priebalsiai, tokių atvejų rasta tiriamųjų iš Kelmės testo atsakymuose: skardusis . keistas skardžiuoju .: . *osakluni (. . osakluni)* . *aprė . = gaprė*; taip pat . keistas dusliuoju .: *snali . ina . = snali . ina*.

Sklandieji priebalsiai. Virpamąjį liežuvio priešakinį alveolinį priebalsį . tiriamieji dažniausiai keitė . (Kelmės – 8; Kauno – 13): *ši . uta (= ši . uta)*, *spi . atušā (= spi . atušā)*, *nispa . ima (= nispa . ima; gapl, gat .. (= gap ..))*.

Tiriamųjų iš Kelmės atsakymuose rasta, kad sklandusis . keistas sklandžiuoju priebalsiu . (4 atvejai): *ge . uosa . = ge . oša. šku . inė . = šku . inė; k . esta . = k . esta*; taip pat sprogstamaisiais .: . *osmuvi (. . asmuvi)* ir .: . *esmuvi (. . asmuvi)*. Tiriamųjų iš Kauno atsakymuose rastas atvejis, kai sklandusis . keistas .: . *emuta . = p . emuta*.

Sklandusis priebalsis . keistas sklandžiaisiais ir sprogstamaisiais priebalsiais. Tiriamieji priebalsį . keitė sklandžiuoju priebalsiu . (Kelmės grupėje 2 atvejai; Kauno – 6): *žade . ina . = žade . ina) pas . api . = pas . api*; taip pat . keistas sprogstamuoju dusliuoju priebalsiu . (Kelmės grupėje 2 atvejai; Kauno – 1): *žade . ina . = žade . ina)*, *pas . api . = pas . api*. Tiriamųjų iš Kelmės atsakymuose rastas atvejis, kai . keistas sprogstamuoju .: . *ela . = š . ela* ir pučiamuoju .: *uosmu .. (= lasmu ..)*. Tiriamųjų iš Kauno rasti keli atsakymai, kai . keistas sprogstamuoju .: *lasmu .. (lasmu ..)*.

Apibendrinant, matyti, kad abi tiriamųjų grupės garsus keitė panašiai, tačiau vaikų iš Kelmės atsakymai buvo įvairesni (žr. lentelę 2).

2 lentelė
Garsų keitimas

	ė	e	i	a	o	u	š	ž	k	g	P	d	T	v	r	l
Kelmės grupė	e	ie	ei	i	uo	uo	š	s	z	t	d, t	t, k, b, d	t	D	l, t, p, š	l, r, p, k
Kauno grupė	e	-	-	-	-	uo	š	s	-	g	-	t, k, b, f	-	-	l, t, g	l, r

Praleidimas. Žodžiuose esančių sunkesnės ar neįprastos artikuliacijos garsų tarimą vaikai lengvina dvejopai: juos keičia lengvesnės ar labiau įprastos artikuliacijos garsais (žr. anksčiau) arba juos praleidžia.

Šis tyrimas leido pastebėti, kad vaikai linkę neištarti garso žodyje (Kelmės vaikų atsakymuose tokių atvejų rasta 75, Kauno – 21). Nustatyti tokie dažniausiai pasitaikę garsų praleidimo atvejai:

- praleistas vienas garsas žodžio pradžioje. Tokių pavyzdžių rasta ir Kelmės (37 atvejai), ir Kauno (6 atvejai) vaikų atsakymuose.

Kelmės vaikų atvejai: osmuvi asmuvi (= lasmuvi), isparima, ispalima (= nisparima), piratuša pilatusa (= spiratuša), kimo (= skimo) vela (= švela) nalidina (= snalidina), minto (= sminto), talegosa (= staligosa), adevina (= žadevina), pemuta (= plemuta), kesta (= klesta), siraduša (= spiratuša); Kauno: osmuvi (= lasmuvi), piratuša (= spiratuša), šulinė (= škulinė), pemuta (= plemuta) kesta (= klestapirašuša (= spiratuša)).

Matyti, kad dažnai vaikai neištarė vieno iš priebalsių samplaikos narių – dažniausiai pirmojo samplaikos dėmens – pučiamųjų . arba . garsų.

- Praleistas garsas žodžio viduryje arba pabaigoje. Tokių atvejų rasta mažiau (Kelmės vaikų atsakymuose – 7; Kauno – 4): gita (= gitva), gosakuni (= gosakluni), gape (= gapre). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad neištariamas vienas iš priebalsių samplaikos dėmenų – dažniausiai tai antrasis samplaikos dėmuo – sklandusis priebalsis.

Užsienio mokslininkai, tiriantys vaikų kalbos raidą, taip pat yra nustatę, kad dažniausiai praleidžiamas vienas iš priebalsių samplaikos dėmenų: dažniausiai tai . ir . priebalsiai, rečiau – sprogstamieji priebalsiai (Goldstein, Cintron 2001; McLeod et al. 2001). Nustatytos tam tikros priebalsių samplaikų praleidimo tendencijos. Vaikai dažnai praleidžia pirmąjį samplaikos dėmenį, jei tai sprogstamasis arba pučiamasis priebalsis; antrasis samplaikos dėmuo praleidžiamas, jei tai sklandusis priebalsis; jei abu samplaikos dėmenys yra sprogstamieji, pučiamieji arba sklandieji, tada vaikai dažniau praleidžia pirmąjį dėmenį (Locke 1983, cituojama iš McLeod 2001: 103).

- Kelmės miesto tiriamųjų atsakymuose rasti keli atvejai, kada neištartas balsis žodžio viduryje: škulnė (= škulinė).
- Praleistas skiemuo. Tokių atvejų rasta ir Kelmės (4 atvejai), ir Kauno (7 atvejai) tiriamųjų atsakymuose: mu (= kemu), lesmu (= lasmuvi), smuvi (= lasmuvi), magvulė (= magvunolė), snalida snalina (= snalidina). Matyti, kad skiemuo dažniausiai praleidžiamas trijų skiemenų ir ilgesniuose žodžiuose.

Lietuvių mokslininkų atlikti tyrimai *išgalvotų žodžių pakartojimo testu* su vyresniais vaikais leido pastebėti, kad skiemenis praleisti labiau linkę jaunesnio amžiaus vaikai (4;00–5;11) nei šešiamečiai ir vyresni (žr. Krivickaitė 2016: 134–135).

Pridėjimas. Užsienio mokslininkų yra nustatę, kad vaikai sudėtingesniame žodyje dažniausiai prideda balsę tarp dviejų priebalsių (McLeod 2001), lietuvių vaikų kalbos eksperimentinių tyrimų duomenys parodė kiek netikėtus rezultatus – vaikai prideda priebalsį prie jau esančio priebalsio, vadinasi, vietoj įprastesnio ir lengvesnės artikuliacijos CV skiemens struktūros ištaria CCV – artikuliaciškai dar sudėtingesnį priebalsių junginį (žr. Krivickaitė 2016; Garšvienė, Juškienė 2008; Krivickaitė, Dabašinskiėnė 2013).

Čia pristatomas tyrimas taip pat parodė, kad tiriamieji dažniau pridėda ne balsį, o priebalsius. Kelmės vaikų atsakymai (rasta 10 atvejų): *spira . tuša . = spiratuša*), *snali . di . da . = snalidina*), *zade . vina žade . vina . = žadevina*), *kle . sta . = klesta*), *širluta . = širuta*), .. *osakluni . = gosakluni*); Kauno (12 atvejų): *švel .. (= švela)*, *la . smuvi . = lasmuvi*), *suleri . tē sulelit .. (= suleritē)*, *ža . de . vina . = žadevina*), *glosak . uni . = gosakluni*), *ma . gvunolē . = magvunolē*). Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad tiriamieji iš Kelmės pridėjo tą priebalsį, kuris yra žodyje (pvz., *zade . vina . = žadevina*), o tiriamieji iš Kauno – dažniau pridėjo tokį priebalsį, kurio nėra tame žodyje (pvz., *la . smuvi . = lasmuvi*)).

Kelmės vaikų atsakymuose taip pat rasti keli atvejai, kai balsis įterptas tarp priebalsių, ir vietoje CCV skiemens ištariama CV-CV: *mag . vunolē*, *mag . vunolē . = magvunolē*).

Tolimosios asimiliacijos pavyzdžių rasta trijų skiemenų ir ilgesniuose žodžiuose. Kelmės vaikų atsakymuose tokių atvejų būta 8 atvejai: *. as . ulē . = mas . ulē*), *su . eritē*, *su . elitē . = suleritē*); Kauno – 17 atvejų: *. agvu . olē . = magvunolē*), *. as . ulē . = mas . ulē*), *ni . pari.a, nis . arima (= nis . arima) su ... ite, sule . itē su . eritē (= suleritē)*. Matyti, kad tolimoji asimiliacija veikia tarp sklandžių priebalsių /ir r, taip pat dažnai asimiliuojamas sprogstamasis priebalsis ..

Metatezės pavyzdžių rasta vos keletas, dažniausiai vietomis sukeisti sklandieji priebalsiai. Kelmės vaikų atsakymuose rasti 3 atvejai: *su ... itē (= su ... itē)*, *snali (= snali ..n.)*, *ža . en . ina . = ža ... ina*); Kauno – 5 atvejai: *su ... itē (= su ... itē)*, *ža ... ina . = ža ... ina*), *mag ... olē = magv.nolē*), *magv. (= magl.)*.

Mažiausia užfiksuota **garsų perkėlimo iš vieno skiemens į kitą** atvejų. Rasti 2 atvejai Kauno tiriamųjų atsakymuose: *.losakuni, gosaku.ni . = gosak.uni*).

Kiti, niekur nepriskirti, atvejai. Pasitaikė, kad tiriamųjų pakartotų žodžių nepavyko priskirti nė vienai žodžių paprastinimo strategijai. Kelmės grupės atvejai: *pusadguli . = gosakluni*), *manulala, magnulilima . = magvunolē*), *salgalguosa . = staligosa*), *aligota . = staligosa*); Kauno grupės atvejai: *kamarušta . = spiratuša*), *magmulinin, gamulele, magnumomi, gumulele . = magvunolē*), *širdas . = širuta*) Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vaikams nepavyko įsiminti ir tiksliai pakartoti pirmą kartą išgirsto žodžio, ypač trijų ir keturių skiemenų, turinčio sudėtingesnės artikuliacijos priebalsių samplaiką. Tačiau vertėtų atkreipti dėmesį, kad išlaikytas skiemenų skaičius žodyje.

8. Apibendrinamosios išvados

Šiam tyrimui pasirinktos dvi grupės iš skirtingų Lietuvos regionų – Kelmės ir Kauno rajono. Tikėtina, kad čia gyvenantys vaikai aplinkoje girdi skirtingas lietuvių kalbos atmainas – tarmes. Išanalizavus gautus *išgalvotų žodžių pakartojimo testo* duomenis, pastebėta, kad ryškiausios tarmių fonetikos ypatybės atsispindi Kelmės grupės tiriamųjų atsakymuose – vaikai linkę kamine esančius balsius dvibalsinti:

- tartas uo: eluoša (= geloša), duoja (= doja), guosakluni (= gosakluni);
- e keistas ie: piemuta (= plemuta), šviela (= švela);
- u keistas uo: spiratuoša (= spiratūša).

Palyginus Kelmės ir Kauno rajono grupių testo atsakymų rezultatus, pastebėta ir daugiau skirtumų:

- Kelmės grupės tiriamųjų atsakymuose rasta įvairesnių garsų keitimo pavyzdžių.
- Kelmės grupės tiriamieji kur kas dažniau priebalsį š keitė priebalsiu s: gelosa (= geloša); siluta (= širuta), svela (= švela). Tai vyko tiek priebalsių samplaikoje, tiek CV struktūros skiemenyje.
- Tiriamieji iš Kelmės buvo linkę dažniau praleisti garsą žodžio pradžioje žodyje – dažniausiai tai pirmasis samplaikos dėmuo – pučiamasis s arba š.
- Kauno grupės atsakymuose rasta daugiau tolimosios asimiliacijos atvejų.

Šio lyginamojo tyrimo rezultatai parodė, kad to paties amžiaus vaikai, nesvarbu kuriame Lietuvos regione gyvena (Kelmėje ar Kaune) ir kokią tarmę aplinkoje girdi, taiko tas pačias žodžių paprastinimo strategijas ir panašiai ištaria pirmą kartą išgirstus sudėtingesnės struktūros žodžius.

Literatūra

- Bacevičiūtė, R., D. Mikulėninė, V. Salienė. 2005. *Vakaryų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bacevičiūtė, R., A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa (eds.). 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Balčiūnienė, I. 2004. Parodomųjų ir asmeninių įvardžių įsisavinimas. Magistro darbas. Kaunas: VDU.
- Balčiūnienė, I. 2005. Parodomųjų įvardžių įsisavinimas. *Lituanistica* 4, 45–54.
- Balčiūnienė, I. 2009. Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu. Doktoro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Balčiūnienė, I. 2010. Pirmosios kalbos įsisavinimas: gimtosios tarmės ir bendrinės kalbos konfliktas. *Darbai ir dienos* 54, 239–251.
- Charity, A. H., H. S. Scarborough, D. M. Griffin. 2004. Familiarity with school English in African American children and its relation to early reading achievement. *Child Development* 75(5), 1340–1356. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00744.x>
- Craig, H. K., J. A. Washington. 2004. Grade-related changes in the production of African American English. *Journal of Speech Language and Hearing Research* 47(2), 450–463. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2004\)036](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2004)036)
- Cole O., O. Taylor. 1990. Performance of working-class African-American children on three tests of articulation. *Language, Speech and Hearing Services in Schools* 21, 171–176. <https://doi.org/10.1044/0161-1461.2103.171>

- Dabašinskienė I., E. Dagilytė. 2013. Suvalkiečių išskirtinumas: būdo savybė ar kalbėjimas? In: M. Ramonienė (ed.) *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, 105–123. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Donegan, P., S. Stampe 2009. Hypothesis of Natural Phonology. *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 45, 1–31. <https://doi.org/10.2478/v10010-009-0002-x>
- Dodd, B., A. Holm, Z. Hua, Sh. Crosbie. 2003. Phonological development: a normative study of British English-speaking children. *Clinical Linguistics & Phonetics* 17, 617–643. <https://doi.org/10.1080/0269920031000111348>
- Dressler, W. U. 1985. On the predictiveness of Natural Morphology. *Journal of Linguistics* 21, 321–337.
- Dressler, W. U., W. Mayerthaler, O. Panagl, W. U. Wurze. 1987. *Leitmotifs in Natural Morphology*. Amsterdam: Benjamins.
- Dressler, W. U. 1993. What is Natural in Natural Morphology (NM)? *Prague Linguistic Circle Papers*. Prague: Charles University.
- Dressler, W. U., K. Dziubalska-Kołaczyk, S. Rossella. 2001. Sources of markedness in language structures. *Folia Linguistica Historica* 22, 103–135. <https://doi.org/10.1515/flih.2001.22.1-2.103>
- Dressler, W. U., K. Dziubalska-Kołaczyk. 2006. Proposing Morphonotactics. *Wiener Linguistische Gazette* 73, 1–19.
- Dziubalska-Kołaczyk, K. 2007. Natural Phonology: Universal Principles for the Study of Language (Insiders Meet Outsiders). *Saarbrücken* 6, 71–75.
- Dziubalska-Kołaczyk, K. 2015. Are frequent, early and easy clusters also unmarked? *Italian Journal of Linguistics* 27, 29–44.
- Garšvienė, A., G. Juškienė. 2008. Priešmokyklinio amžiaus vaikų tarimo ypatumai. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2, 78–84.
- Goldstein, B. A., P. Cintron. 2001. An investigation of phonological skills in Puerto Rican Spanish-speaking 2-year-olds. *Clinical linguistics & phonetics* 15, 343–361. <https://doi.org/10.1080/02699200010017814>
- Goldstein, B. A., Iglesias, A. 2001. The Effect of Dialect on Phonological Analysis: Evidence From Spanish-Speaking Children. *American Journal of Speech-Language Pathology* 10 (4), 394–406. [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2001/034\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2001/034))
- Harley, T. A. 2010. *The psychology of language*. Psychology press.
- Jakulis, E. 2005. Dėl veiksmažodžių su formantais -sk-, -šk-. *Baltistica* XL, 171–175. <https://doi.org/10.15388/baltistica.40.2.677>
- James, G. H. D., Jan van Doorn, Sh. McLeod. 2008. The contribution of polysyllabic words in clinical decision making about children's speech. *Clinical Linguistics and Phonetics* 22, 345–353. <https://doi.org/10.1080/02699200801919240>
- Kamandulytė, L. 2005. Vaikiškosios kalbos registras. *Gimtoji kalba* 7, 12–16.
- Kamandulytė, L. 2006. Morfonotaktikos įsisavinimas. *Didaktika* 1, 84–88.
- Kamandulytė, L. 2007. Morphological Modifications in Lithuanian child directed speech. *Estonian Papers in Applied Linguistics* 3, 155–167. <https://doi.org/10.5128/erya3.10>
- Kamandulytė, L. 2008. Vaikams skirta kalba – žaidimas ar kalbos atmaina? *Tarp krypčių ir disciplinų*, 64–74.

- Kamandulytė, L. 2009. Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kamandulytė-Merfeldienė, L. 2015. Morphonotactics in L1 Acquisition of Lithuanian: TD vs. SLI. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 11, 95–109. <https://doi.org/10.5128/erya11.06>
- Kardelis, V., E. Stakutytė. 2015. Iš lietuvių dialektologijos raidos, *Lietuvių kalba*, 9. Prieiga internetu: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviau-kalba/article/view/161> (žiūrėta 2019 12 02).
- Kliukienė, R. 2013. Tarmės mokėjimas, vartojimas ir nuostatos Žemaitijos regione. In M. Ramonienė (ed.) *Miestai ir kalbos II. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, 91–105. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Krivickaitė-Leišienė, E. 2018. *Ketverių-aštuonerių metų vaikų garsų ir jų junginių tarimas žodžiuose. Metodinės rekomendacijos*. Skirta logopedams, specialiesiems pedagogams, mokytojams ir tėveliams. Prieiga internetu http://www.logopeduasociacija.lt/images/4-8_m._vaiku_garsu_ir_ju_junginiu_tarimas_zodziuose.pdf; <https://www.ikimokyklinis.lt/index.php/straipsniai/specialistams/ketveriuastuoneriu-metu-vaiku-garsu-ir-ju-junginiu-tarimas-zodziuose-metodiniai-patarimai/25262> (žiūrėta 2019 12 12)
- Krivickaitė, E. 2017. Vaikų taikomos žodžių tarimo paprastinimo strategijos. Eksperimentinis tyrimas. *Taikomoji kalbotyra* 9. Prieiga internetu: <https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji-kalbotyra/article/view/118> (žiūrėta 2019 09 25).
- Krivickaitė, E. 2016. Vaikų kalbos fonotaktikos raida. Disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas
- Krivickaitė, E. 2014. Fonotaktikos įsisavinimo tyrimas išgalvotų žodžių pakartojimo testu tipinės ir sutrikusios vaikų kalbos grupėse. *Specialusis ugdymas* 2, 83–105.
- Krivickaitė, E., I. Dabašinskienė. 2013. Lietuvių kalbos fonologijos įsisavinimas: netikrų žodžių kartojimo eksperimentinis tyrimas. *Kalbos kultūra* 86, 237–255.
- Lleo, C., M. Prinz. 1996. Consonant clusters in child phonology and the directionality of syllable structure assignment. *Journal of Child Language* 23, 31–56. <https://doi.org/10.1017/s0305000900010084>
- Marecka, M., K. Dziubalska-Kolaczyk. 2014. Evaluating models of phonotactic constraints on the basis of sC cluster acquisition data. *Language Science*, 37–47. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2014.06.002>
- McLeod, Sh., J. van Doorn, V. A. Reed. 2001. Normal Acquisition of Consonant Clusters. *American Journal of Speech – Language Pathology* 10 (2), 99–110. [https://doi.org/10.1044/1058-0360\(2001/011\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2001/011))
- Morkūnas, K. Lietuvių kalbos tarmės. *Visuotinė lietuvių kalbos enciklopedija*. Prieiga internetu: <https://www.vle.lt/Straipsnis/lietuviau-kalbos-tarmes-118015> (žiūrėta 2019 09 25).
- Savickienė, I. 1999. Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologijos įsisavinimas. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Savickienė, I. 2000. Linksniai šnekamojoje kalboje. *Darbai ir dienos* 24, 89–99.
- Savickienė, I. 2001. The role of diminutives in Lithuanian child language acquisition. *Linguitica Baltica* 9, 133–143.

- Savickienė, I. 2003. *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Savickienė, I. 2006. Linksnio kategorijos įsisavinimas: lietuvių kalba kaip gimtoji ir svetimoji. *Kalbotyra* 56, 122–129.
- Savinainen-Makkonen, T. 2013. Geminate template: a model for first Finnish words. *The Emergence of Phonology. Whole-word Approaches and Cross-linguistic Evidence*. Cambridge University Press, 362–373. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511980503.017>
- Small, L. H. 1999. *Fundamental of Phonetics*. Pearson.
- Stampe, D. 1969. The acquisition of phonetic representation. *Papers from the fifth regional meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 443–454. Reprinted in Stampe 1979 *First language acquisition: The essential readings*. Malden MA: Blackwell, 307–315.
- Stockman, I. J. 2010. A Review of Developmental and Applied Language Research on African American Children: From a Deficit to Difference Perspective on Dialect Differences. *Language, speech, and hearing services in schools* 41, 23–38. [https://doi.org/10.1044/0161-1461\(2009/08-0086\)](https://doi.org/10.1044/0161-1461(2009/08-0086))
- Terry, N. P., C. M. Connor, L. Johnson, A. Stuckey, N. Tani. 2016. Dialect variation, dialect-shifting, and reading comprehension in second grade. *Reading and Writing* 29 (2), 267–295. <https://doi.org/10.1007/s11145-015-9593-9>
- Velleman, S. L., M. V. Vihman. 2007. Phonology development in infancy and early childhood: implications for theories of language learning. *Phonology in Context*. Luton: Palgrave Macmillan, 25–50. https://doi.org/10.1057/9780230625396_2
- Zanobini, M., P. Viterbori, F. Saraceno. 2012. Phonology and Language Development in Italian children: An Analysis of Production and Accuracy. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 55, 16–31. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2011/10-0228\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2011/10-0228))
- Zinkevičius, Z. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Washington, J. A., L. Branum-Martin, C. Sun, R. Lee-James, R. 2018. The Impact of Dialect Density on the Growth of Language and Reading in African American Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 49, 232–247. https://doi.org/10.1044/2018_lshss-17-0063
- Washington, J. A., H. K. Craig. 1992. Articulation test performances of low-income African American preschoolers with communication impairments. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools* 23, 203–207. <https://doi.org/10.1044/0161-1461.2303.203>

Notes

- 1 Natūraliosios fonologijos (NF) teorija atsirado XX a. iš fonetikos ir fonologijos studijų: šios teorijos pradininkas a id="Anchor-174"/>D. Stampe'as (1969 / 1979; 1973). Vėliau NF plėtojosi skatinama Natūraliosios lingvistikos darbų, ypač susijusių su W. U. Dresslerio studijomis (1985; 1993; Dressler et al. 1987).
- 2 CV žymima priebalsis-balsis; CCV – priebalsis-priebalsis-balsis

- 3 Metatezė būdinga lietuvių kalbos žodžiams. Ji vyksta žodžių šaknies galo priebalsių grupėse *sk, šk, zg, žg*. Prieš bet kokį formanto ar priesagos priebalsį jos virsta *ks, kš, gz, gž*, pavyzdžiui, *mezg. -> megzti, reišk. -> reikšti* (Jakulis 2005)
- 4 Sis anglų kalbos dialektas dažnai vadinamasi amerikiečių afrikiečių anglų kalba (angl. *African American English* (AAE)). AAE skiriasi nuo standartinės amerikiečių kalbos (angl. *Standard American English* (SAE)), vartojamos mokyklose (Stockman 2010).
- 5 Užsienio mokslininkų darbuose, kuriuose analizuojamas tarmės ir vaiko kalbos santykis, dažnai minimas terminas „tarmės tankumas“ (angl. *dialect density*). Tai yra tarmės ypatybių turinčių žodžių skaičius vaiko sakytinėje kalboje – matmuo, taikomas tiriant tarmės įtaką kalbos raidai (Washington et al. 2018).
- 6 Duomenis Kelmės mieste rinko ir transkribavo V. Povilaitytė.